

Ծ Ի Ա Ծ Ա Ն

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ, ՆՈՐԱԼՈՒՐՔ ԵՒ ԶՈՒՍՐՃԱԼԻՔ

ԱՍՈՐԻՈՅ ԵՐԿՐԻՆ ՄԷՋ ՊԱՏԱՀԱԾ ՔՐԻՍՏՈՆԵԼԻՅ ՉԱՐԴԸ.

Վերջին ժամանակները Արեւելք՝ Լէնկթիմուրին ու ձինկիզ Խանին օրերուն արժանի անցքեր պատահեցան : Այս սոսկալի արիւն-հեղութեան ու վայրենաբարոյ եւ կրօնամոլ Արաբացոց կատաղի գաղանթեանը տեսարան Ասորոց երկիրն եղաւ : որ Ասիոյ Տաճկաստանին հարաւային արեւմտեան գին կիլի-նայ՝ 14,000 քառակուսի մղոն տարածութեամբ, եւ երեք միլիոնի չափ բնակիչ ունի, որոց մեծ մասը Յոյնք եւ Օսմանցիք են, իսկ մնացեալ մասը Տիւրքիներ (150,000 ի չափ) ու Մարոնի-ներ, որ մէկ մէկու սաստիկ թշնամի են : Ասորոց երկրին սահմանն է հիւսիսէն Փոքր Ասի-ան, զոր Լիբանան լեռանց մէկ ճիւղը Ասորես-տանէն բաժնելով՝ կերթայ Տօրոս լեռանց գօ-տոյն հետ կմիանայ. արեւմուտքէն Միջերկ-րական ծովն է, իսկ հարաւէն Արաբիոյ ան-ծայր անապատներուն կհասնի, եւ արեւելեան կողմէն իւր անհուն ու անբեր անապատները մինչեւ եփրատ գետոյն բարեբեր դաշտերը կտարածէ : Տիւրքիներն ու Մարոնիները Լի-բանան լեռանց հովիտը, եւ կէս մը Միջերկ-րական ծովուն եզերքը կբնակին՝ ձէպայիլէն մինչեւ Սայտա, որ է հին Սիգոնը :

Տիւրքիներուն մէկ մասը դեռ կռապաշտ է, միւսը մահմէտական, մէկ մասն ալ հրեայ. իսկ Մարոնիները գրեթէ ամէնքն ալ քրիստոնեայ : Այս երկու ազգաց մէջ ոխերիմ թշնամութիւնը անպակաս լինելով՝ մարդասպանութիւնն ու իրարու կանայքն ու տղայքը յափշտակելը (զորս յետոյ մահմէտական վաճառականաց կը-վաճառեն) սովորական բան մը դարձած է :

Այս երկու ազգաց մէջ եղած թշնամու-թիւնը 1859 տարւոյն օգոստոսէն սկսեալ քա-նի գնաց սաստկացաւ, եւ մէկ տարուան մէջ այնպիսի զարհուրելի աստիճանի հասաւ, որ բոլոր աշխարհք ապշած մնաց :

Մինչդեռ Լիբանան լեռանց քովերը այն սոսկալի արիւնահեղ ջարդը կլինէր, արեւ-

մրտեան եւրոպան Իտալիոյ ու Սիկիլիոյ դոր-ծերուն զբաղած՝ արեւելքի ու Օսմանեան Դը-րան քրիստոնեայ հպատակներուն ողբալի վի-ճակին ուշադրութիւն չէր ընէր : Այն միջո-ցին Օսմանեան տէրութիւնն ալ թէպէտ կջա-նար ոստիկանները եւ ուրիշ պաշտօնատէրնե-րը փոփոխելով եւ դրամատուն հաստատելով բարեկարգութիւններ ընել, բայց Պոսնիոյ, Հեր-սէկովինայի եւ Պուլլարիոյ քրիստոնեայ բը-նակչաց խեղճութիւններուն դառնակսկիծ լուրերը տարածուեցան եւրոպայի մէջ, մին-չեւ որ Ռուսիան այն ողբալի հառաչանաց չը-գիմանալով՝ բարձրացուց իւր ձայնը ինպատ-արեւելեան քրիստոնէից. սակայն դիւանագի-տական խորհրդարանները միայն մէկմէկու հետ քաղաքավարական գրութիւններ ընելով գոհ եղան. այսինքն անգաղար հարցմունքներ կրնէին Օսմանեան տէրութեան ու կպահան-ջէին որ թէ անոնց բացատրութիւնները տայ եւ թէ իւր նահանգացը մէջի անկարգու-թեանց առաջը առնելու ջանայ : եւ ահա յան-կարծ ելեքտրական թելը՝ Ասորոց երկրին մէջ պատահած արհաւրաց եւ դաժանութիւն-ներուն, յափշտակութեանց եւ հրդեհներուն ու ջարդերուն ազետալի լուրը բերաւ՝ յապ-շութիւն բոլոր եւրոպիոյ :

Գարնան մէջ սկսան օտար տէրութեանց ա-րեւելք կեցող դեսպաններէն, եւրոպայի երե-ւելի օրագրաց թղթակիցներէն եւ Օսմանեան տէրութեան մէջ բնակող եւրոպացիներէն պաշտօնական եւ մասնաւոր լուրեր գալ՝ քրիս-տոնէից կրած հալածանացն ու հարստահարու-թեանցը վերայ : Ռուսաց դեսպանէն եկած պաշտօնական լուրերը իրաւունք տուին տէ-րութեան որ յայտնէ միւս եւրոպական տէրու-թեանց՝ Օսմանեան երկրին մէջի անկարգու-թիւնները, միանգամայն առաջարկէ որ երե-ւելի տէրութեանց ընդհանուր համաձայնու-թեամբը այն անկարգութեանց առաջը առ-նուի, երկու կողմէն ալ յանձնարարական ժո-

դով սահմանուի գործին ստուգութիւնը խնայալու, ու այն նահանգաց մէջ նոր հիմանց վերայ կառավարութեան կերպ մը հաստատելու համար: Սակայն Անգղիոյ տէրութիւնը փոխանակ համակամ գործակցութեամբ աշխատելու որ Օսմանեան տէրութեան մէջ եղած քրիստոնէից թշուառութիւններուն դարման մը լինի, Կորչաքով իշխանին ազնիւ առաջարկութեանը պատասխան տուաւ թէ «Տաճկաստանի գրութիւնն յիրաւի անտանելի է, բայց 1836 ին դաշնագրութիւնը չթողուր անոր ներքին գործոցը մէջ մտնել»: Յետոյ այս ալ աւելցուց թէ օտար տէրութեանց դեսպաններուն քննութեան մէջ մտնելուն ինքը յօժարութիւն չունի: Աւստրիան եւ Փրուսիան ալ նոյն պատասխանը տուին: Դաղլիան Ռուսաց դեսպաններուն տուած լուրերը ստոյգ ճանչնալով՝ յայտնեց թէ Օսմանեան տէրութեան ոյժ տալու համար պէտք է որ անոր դրսի գաւառներուն մէջի անկարգութիւններուն առաջը առնուի: Օսմանեան տէրութիւնը այս խորհրդակցութիւնները իմացածին պէս՝ Անգղիոյ դեսպանին խորհրդովը հրամաններ յուղարկեց իւր արեւմտեան գլխաւոր տէրութեանց մէջ գտնուող դեսպաններուն որ Փարիզու պայմանագրութեան Թրդ յօդուածին զօրութեամբ՝ ուրիշ տէրութիւնները իւր ներքին գործոցը չխառնուին. այսու ամենայնիւ քրիստոնէից պաշտպան կեցող տէրութեանց առջեւ իւր փութաջան հոգացողութիւնը ցուցնելու համար, նոյն իսկ Անգղիոյ դեսպանին յորդորանօքը Կոստանդնուպօլսոյ մէջ երեք խորհրդարան հաստատեց՝ գաւառներուն վիճակը քննելու, եւ տէրութեան հաւատարիմ անձինքներէն անոնց ատենակալ կամ անդամ որոշեց:

Այն երեք վերադննական խորհրդարաններուն մէկը Գպրըղլը Մէհմէտ փաշային իշխանութեանը տակն էր, եւ Ասիոյ Տաճկաստանին հիւսիսային նահանգացը համար էր. երկրորդը՝ հարաւային գաւառներուն, եւ երրորդը՝ Ասորոց երկրին:

Մինչդեռ Եւրոպայի տէրութիւնները մէկ մէկու հետ քաղաքավարական գրութիւններ ընելով ժամանակ կանցընէին, Ասորոց երկրին մէջ քրիստոնէից արեան հեղեղները կվաղէին ու նոցա մոխիր դարձած տներուն ու շէնքերուն տեղերը միայն կերեւնային:

Տիւրքիներուն ու Մարոնիներուն իրարու դէմ ունեցած ատելութիւնը՝ մահմէտական քարոզիչներուն վայրենի կրօնամոլութեամբ

օրէ օր կսաստկանար: Մայիս ամսոյն մէջ Տիւրքիներուն չար դիտաւորութիւնը յայտնի կերպով սկսաւ երեւալ, այնպէս որ մինչեւ արիւնահեղ կռիւններ պատահեցան, բայց միայն առանձին, այսինքն առանց բաղմութեան մասնակցութեանը: Տեղական իշխանութեանց բողոքներ եղան՝ ասդիս անդին պատահած սպանութեանց համար, բայց այն բողոքները առանց քննութեան, յանցաւորներն ալ անպատիժ կմնային: Քրիստոնէայք Տիւրքիներուն զազանութենէն զարհուրած, ու տեղական իշխանաց եւ զօրաց պաշտպանութենէն յոյսերը կտրած՝ ունեցած չունեցածնին կթողուին ու կիսակշէին. սակայն եւ այնպէս իրենց դաղանաբարոյ թշնամեացը ձեռքէն ազատիլ չէին կրնար. վասն զի Տիւրքիները ետեւներէն կը հասնէին ու զանոնք բռնելով՝ անողորմաբար կջարդէին:

Վերջապէս Եւրոպացւոց դեսպանները տեսնելով որ Տիւրքիներուն կատաղի հարստահարութիւնները քանի զնացին սաստկացան, դիմեցին տեղական կուսակալաց ու խնդրեցին որ քրիստոնէաները անոնց հալածանքներէն ազատեն: Փաշաները խօսք տուին այն անկարգութիւնները շուտով վերցընելու, բայց գործով փոյթ չբրին ամենեւին: Տիւրքիներն ալ այն անհոգութիւնը տեսնելով՝ սկսան աւելի համարձակ քրիստոնէից գիւղերը քանդել աւերել, նաեւ խուռն բաղմութեամբ քաղաքներուն վերայ յարձրկիլ: Պէրութի կուսակալը այս տեսնելով՝ 4—5 հազարի չափ զօրք, քանի մը հարիւր ալ պաշը պօզուզ յուղարկեց Լիբանան լեռանց ստորոտը, սակայն զօրաց մեծ մասը Տիւրքիներուն կողմը անցաւ: Կուսակալը այս իմացածին պէս՝ ինքն ալ զնաց, բայց դեռ հոն չհասած՝ տեսաւ որ երկնից կամարը ահաւոր հրդեհով մը բռնուած է, որոց բոցը անհնարին արագութեամբ բոլոր քրիստոնէաբնակ գեղերուն վերայ տարածուեր է: Օսմանեան Դուռը այս լուրն որ առաւ երկու հազար զօրք զրկելու պատրաստուեցաւ Ասորոց երկիրը, բայց արքունի գանձարանին մէջ երկու հազար զօրքի պիտոյքը հոգալու չափ ալ փող մնացած չէր:

Յունիսի առաջին օրերը Տիւրքիները սկսան քաղաքներուն վերայ յարձրկիլ. նախ Խաաղէկ քաղաքը այրեցին ու կողոպտեցին, բոլոր քրիստոնէայ բնակիչները թրով ու կրակով սպաննեցին: Օսման պէյը խօսք տուեր էր այն խեղճերուն պաշտպանութիւն ընելու, բայց յետոյ անգթաբար այն արիւնախանձ բարբա-

րոսաց ձեռքը մատնեց: Փոքր ժամանակէն յետոյ Ռազվա քաղաքն ալ նոյն թշուառութեան մէջ ընկաւ: Եւ այս երկու քաղաքաց փողոցները հազարաւոր քրիստոնէից անմեղ արեամբը ներկուեցան: Տիւրզլիները Սայտայի շրջակայքը յիսունէն աւելի քրիստոնէից գեղեր այրեցին: Ընակիչները ըստ մեծի մասին թրէանցուցին: ստացուածքնին կողոպտեցին: անասունները քջեցին տարին ու ցաները տալն ու վրայ ըրին: Ճէճին գաւառին քրիստոնեաները Տիւրզլիներուն ձեռքէն փախչելով՝ Սայտա գնացին: Բայց տեղւոյն մահմէտական բը-

նակիչները դիմացնին ելան: ու իրենց քարոզիչներուն գրգռելովը՝ զանաք սոսկալի տանջանաց եւ մարտիրոսական մահուան մատնեցին: Այն բարբարոսաց կատաղութիւնը սոսկ մարդասպանութեամբ չէր կշտանար: զաւակները մօրերուն գրկին մէջ կմեռցընէին: կընիկները էրիկներուն ու աղջկունքը ծնողացը աչքին առջեւ կշարչարէին. մեռած մարդկանց դիակները կկտրատէին: անդամները կը յօշոտէին: փորոտիքը դուրս կհանէին: եւ այնպէս կտրատուած արիւնաթաթախ դիակները շներուն կերակուր կնետէին:

(Աւարտն յառաջիկայս.)

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Լ Ո Ւ Ր Ե Ր.

Թերէք գետը Գաղպէք լեռներէն կըրխի ու մեծ եւ փոքր Կապարթանները իրարմէ բաժնելով՝ կթափի Կասպից ծովը: Կըսեն թէ այս գետը տէրութիւնը մաքրել պիտի տայ որ շոգենաւ քալէ վրան մինչեւ Կասպից ծովը. ուրով շատ կրնան ծաղկիլ Վլատիկաւկաս: Մոգտոք եւ Դղլար քաղաքներն որ Թերէքին վրայ են: — Ռուսաստանէն հեռագրական թերը մինչեւ Պօլիս երթալու համար՝ մինչեւ ցայժմ Օտեսայէն Աւստրիա կանցնի ու անկէց կերթայ Պօլիս: Մօտերս Քիշնեւի հեռագրական գիծը հասուցեր են մինչեւ Մոլտաւիոյ սահմանը: Եաշէն ալ մինչեւ Ռուսաց սահմանագլուխը. երկու տէրութեանց մէջ գրուելու պայմանները հաստատուածին պէս՝ այս նոր հեռագրական գիծը պիտի սկսի բանիլ:

— Ներքին գործոց Ռստիկանարանէն իմաց տրուեցաւ թէ այսուհետեւ անցագիր պիտի չպահանջուի այն ճամբորդներէն որ Սեւ ծովուն վրայ Ռուսաց մէկ նաւահանգստէն մէկալը կերթան շոգենաւով կամ հասարակ նաւով: — Կըսուի թէ քիչ ժամանակէն Ռուսաց շոգենաւները ուղղակի երթեւեկութիւն պիտի ընեն Կովկասու ծովեզերքէն մինչեւ Կոստանդնուպօլիս:

— Թէոդոսիոյ ընակիչներուն մեծ ուրախութիւն բերաւ կաղանդին օրը այս լուրը թէ երկաթուղին անխափան եւ անյտպաղ ամենայն փութով առաջ պիտի երթայ: եւ թէ այսուհետեւ վախ չկայ որ դադրի կամ ուշանայ անոր շինուածքը՝ որ արդէն սկսած ու 40 վերսթէն աւելի առաջ գնացած է:

ՀԱՆԵԼՈՒԿ.

Նա հինգ ոտքով է ուժեղ կենդանի
Որ վեցօրէից մէջ չըգըտանի:
Երբ երկու ոտիցը վերայ կանգնի,
Իւր ձայնեղ ուժեղ հայրը կըլինի.

Իսկ երբ իւր երեք ոտքովը շըրջի՝
Նա այն բախտաւոր մարդուն նըմանի
Որ զըրկեց զորդին սրա հօրն ետեւէն
Եւ հօրմէն առաջ՝ թագ զըտաւ ճամբէն:

1861 տարւոյս Օրացուցին Յունուարի Հանելուկներուն Մեկնութիւնը.

Առաջին Հանելուկը կնշանակէ ՕՐԱՅՈՅՑ. — Երկրորդը ԳՐԻՉ:

Հրամայեցաք տպագրել: Իթեղոսիա, ի23 Գեկտեմբերի 1860. Գարրիէլ Վ. Այվազեան.

ԻՏԱՐԱՐԱՆԻ ԽԱՎԻԿԱՆ ՈւՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ Հայոց: